

KNJAZ DANILO I PETROVIĆ NJEGOŠ: KULTURA SJEĆANJA

Saša Brajović

Thanks to Prince Danilo, the art of memories (*ars memoriae*) in Montenegro conformed to the contemporary European codes and was established as a state policy. Danilo I undertook the transfer of remains of his ancestors from the Petrović Njegoš dynasty, archbishop Danilo and Petar II, planned the construction of monuments and church as the backbone of permanent memorising of personalities and events from the Montenegrin history, ensured the defence, conservation and appearance of sacred objects. This confirmed his political awareness that free and autonomous Montenegro, like other European states of that time, must be constituted based on the culture of memories.

Nakon okončanja rata sa Osmanskim carstvom 1853 (Omerpašin pohod), knjaz Danilo je odlučio da prenese posmrtnu ostatku rodonačelnika dinastije Petrović Njegoš, mitropolita Danila, sa austrijske teritorije. Vladika Danilo je sahranjen 11/22. januara 1735. u manastiru Podmaine, pored Budve. Knjaz Danilo je poslao komisiju, koja je, uz saglasnost austrijskih vlasti, pronašla grob i prenijela Vladičine kosti u Cetinjski manastir 16. juna 1853. godine.¹ Kasnije je knjaz

---

¹ B. Pavićević, *Sazdanje crnogorske nacionalne države (1796-1878)*, Izabrana djela, tom V, CID, Podgorica, 2007, 309-310.

Nikola, rukovodeći se željom Danila I, podigao mauzolej mitropolitu Danilu na Orlovom kršu.² Podizanje spomenika „u znak slobode i nezavisnosti Crne Gore“ najavljeno je 1871.³ Spomenik je izgrađen 1896, prigodom obilježavanja 200 godina dinastije Petrović Njegoš, prema ideji knjaginjice Jelene Petrović.⁴ Podignut je na mjestu gdje je i knjaz Danilo želio da

---

² Mauzolej vladici Danilu bio je jedan od prvih javnih spomenika u Crnoj Gori. Prvi je 1861. podigao (i 1896. srušio) knjaz Nikola u spomen na pohod Vasojevića u Srbiju: T. Koprivica, „Spomenici i pobjednici“, *Za pravo čast i slobodu Crne Gore* (Zbornik radova sa naučnog skupa povodom 90. godišnjice Božićnog ustanka crnogorskog naroda), Fondacija „Sveti Petar Cetinjski“, Cetinje, 2009, 189-196, 189-190.

³ Povodom podizanja spomenika osnovan je Odbor, u sastavu mitropolita Ilariona, arhimandrita Ljubiše, vojvode Đura Matanovića, vojvode Đura Cerovića, rektora Bogoslovljije Milana Kostića i urednika Sima Popovića, i sakupljen prilog od 400 talira, kako obavještava prvi crnogorski nedjeljni list *Crnogorac*, u prvom broju od 23. januara 1871.

⁴ Projekat spomenika princeza Jelena realizovala je uz pomoć francuskih umjetnika, arhitekta Frušea i vajara Votjea. *Glas Crnogorca* od 6. oktobra 1896. godine obavještava: „Spomenik na Orlovom Kršu: blaženopočivšem Gospodaru – Mitropolitu Danilu dovršen je. To je mauzolej izrađen po nacrtu Njezinog Visočanstva Knjaginjice Jelene, i po nastojanju g. inđinjijera Radovića, a izrezali su ga od kamena sa Ljubovića korčulanski i domaći majstori. Pod pozlaćenijem kubetom, koji počiva na četiri stuba, naodi se grob, u koji će biti položeni zemni ostatci Gospodara – Mitropolita Danila, koji se nalaze u ćeliji Sv. Petra, odkako su doneseni iz manastira Majina. Na grobu nijesu još izrezani natpisi, niti je užlijebljen medaljon na kom je izvajao poznati srpski umjetnik Đorđe Jovanović u Parizu lik Slavljениkov. Vrhovi Orlova Krša malu su sniženi, a provalije ispunjene, tako se dobio veliki prostor pred spomenikom, koji se prelijepo vidi odasvuda sa polja cetinjskoga; i opet iskod spomenika, okolo kojeg je, po samoj ivici Orlova Krša gvozdена rešetka, divan je pogled na varoš i polje cetinjsko. Put na Orlov Krš izveden je sa jugozapadne strane, i ako je dosta strmen, postao je omiljenom šetnjom

ga postavi. Ovim činom, kako je napisano, knjaz Danilo je učvrstio kult dinastije Petrović.⁵

Mitropolit Danilo (oko 1670/mitropolit od 1697. do smrti 1735) bio je utemeljivač političke ideje o nezavisnosti Crne Gore. On je odbijanju plaćanja poreza Turskom carstvu dao „politički smisao i svrhu, učinivši pobunjene seljake stočare pripadnicima nacionalnog i državotvornog pokreta.“ Njegova nastojanja da Crna Gora živi kao samostalna oblast, nad kojom ni osmanska ni venecijanska uprava nemaju vlast, odredila su prostor od Skadarskog jezera do Lovćena kao „slobodnu Crnu Goru“. Bio je pobornik ideje, utemeljene na istorijskom pravu, o političkom jedinstvu Crne Gore s okolnim oblastima, koje je smatrao okupiranim crnogorskim teritorijama.⁶

Stvaranje kulta mitropolita Danila u Crnoj Gori započeo je Petar I Petrović Njegoš, naročito u svojoj *Kratkoj istoriji Crne Gore (Grlica. Kalendar Crnogorski za godinu 1838, 59-60)*, gdje ističe: „glavna je njegova briga bila očistiti Crnu Goru od unutrenjih Turaka i povratiti crnogorsku slobodu...“⁷ Zbog slave *Gorskog vijenca* tema deislamizacije, tzv. *istraga poturica*, za koju ne postoje dokazi u istorijskim dokumentima, postala je, u kasnijoj historiografiji, okosnica tumačenja Mitropolitovog

---

građanstva.“ O ovom spomeniku: D. Vujović, „Podizanje spomenika vladici Danilu na Orlovom kršu“, *Starine Crne Gore* II, Cetinje, 1964, 61-71; T. Samardžić, „Nadgrobní spomenik vladici Danilu na Orlovom kršu“, *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore* 5, 2009, 25-37; V. Vujačić, „Mauzolej vladike Danila na Orlovom kršu“, *Matica*, br. 51/52, 2012, 289-347.

⁵ B. Pavićević, *Sazdanje crnogorske nacionalne države (1796-1878)*, 310.

⁶ Zaključci i citati prema: Ž. M. Andrijašević, „Sedam Petrovića“, *Matica*, jesen/zima 2012, 215-270, 215-221.

⁷ Vladika Petar Prvi, *Kratka istorija Crne Gore*. Pjesme, pisma, poslanice, priredio Č. Vuković, Književnost Crne Gore od XII do XIV vijeka, Obod, Cetinje, 1996, 341-367, 349.

Knjaz Danilo, 1853, Anastas Jovanović, litografija
Muzej grada Beograda

pregnuća uloženog u sticanje slobode i nezavisnosti Crne Gore.⁸ Osim što ga je načinio glavnim junakom svoga spjeva, Njegoš je svog prethodnika i vizuelno proslavio. Na litografiji koju je 1847. godine u Beču uradio Anastas Jovanović prikazan je Njegoš u tročetvrtinskom profilu, do koljena, u crnogorskom odijelu, sa raskošnom dolamom i samur-kapom; lijevom rukom oslonjenom je o silav, a u desnoj mu je sablja. Ta litografija, koja nema natpisa, poslužila je kao frontispis prvog izdanja *Gorskog vijenca*, gdje se pojavljuje sa imenom portretisanog: *Danil vlad/i/ka crnogorski* (s lijeve strane je potpis *Litogr. A. Jovanović 1847*, a sa desne oznaka štampara *Peč. I Loder*).⁹ Ideja ugrađivanja vlastitog lika u portret pretka, vladike-gospodara, nije proistekla samo iz nedostatka preciznog vizuelnog izvora. Njegoš je želio da iskaže svoje uporište u postupcima svog prethodnika, te da ga svojim likom „reinkarnira“.¹⁰

Ali, čin prenošenja zemnih ostataka vladike Danila sa teritorije druge države u prijestonicu one na čijem je čelu bio,

---

⁸ Crnogorci koji su primali islam postepeno su se iseljavali iz „stare“ Crne Gore od kraja 18. vijeka, zbog stalnih sukoba izazvanih pokretom za nacionalno oslobođenje i nezavisnost, i lošim uslovima življenja: Ž. Andrijašević, „Sedam Petrovića“, 217-218.

⁹ Da je na portretu prikazan Njegoš, ustanovio je Milan Rešetar 1928, a 1938. i Ljubomir Durković-Jakšić koji ističe da ova slika predstavlja samog Njegoša, koji je „u ličnosti vladike Danila u *Gorskom vijencu* video samog sebe“: Lj. Durković-Jakšić, *Prilozi stogodišnjici Gorskog vijenca*, autorsko izdanje, Beograd, 1947, 29-51, 31; Ibid, *Njegošev lik*, Obod, Cetinje, 1963, 54-56. Mnogo ranije Vuk Vrčević u svom članku o Njegošu, objavljenom u *Slovincu* 1878, prilaže kao ilustraciju upravo ovaj portret iz *Gorskog vijenca*.

¹⁰ Litografija (22.2 x 29.3 cm) se čuva u Muzeju grada Beograda (AJ 90). O tome: S. Brajović, „Portreti Petra II Petrovića Njegoša Anastasa Jovanovića“, u: *Identiteti i mediji. Umetnost Anastasa Jovanovića i njegovo doba*, ur. I. Borozan, D. Vanušić, Muzej grada Beograda, Matica srpska, Novi Sad, 2017, 141-159.

izraz su ozbiljnije, temeljnije i modernije državničke zamisli knjaza Danila. Ukoliko je, zbog tradicije i knjiga koje su mu bile dostupne, i vjerovao u postojanje *istrage poturica*, pomen na ovaj mitski događaj nije bio okosnica njegovog poduhvata. Danilo I je, poput drugih evropskih vladara, uviđao neophodnost kodifikacije neotuđivog prava svih građana na život i imovinu, bez obzira na vjersko opredjeljenje, što je dokazao u *Zakoniku*. Iako je *Zakonik Danila Prvog knjaza i gospodara Crne Gore* (štampan u Novom Sadu 1855, uz izmjene teksta manuskripta) svečano proglašen tek na sjednici crnogorske Skupštine 23. aprila/5. maja 1855, o njemu je Knjaz razmišljao otkako je postao vladar i kontinuirano ga pisao. U 92. članu manuskripta *Zakonika* naglašeno je načelo ravnopravnosti naroda i građana: „I ako u ovoj zemlji nema nikakve druge narodnosti i nikakve druge vjere do jedine pravoslavne istočne, to opet svaki inoplemnik i inovjerac može slobodno samo ako ima o čem u našoj zemlji slobodno živiti i onu slobodu i onu domaću našu pravicu uživati kao i svaki Crnogorac i Brađanin što uživa.“¹¹ Uporište poštovanja knjaza Danila prema svom prethodniku bilo je prije svega uvjerenje da je mitropolit Danilo započeo ono čemu je sam posvetio život: stvaranje slobodne i nezavisne Crne Gore.

Potom je, u septembru 1855. prenio zemne ostatke Petra II Petrovića Njegoša na Jezerski vrh Lovćena, u grobnu kapelu koju je Vladika podigao 1845. i posvetio Petru I. Odavno je primijećeno da je osjećao da se kult dinastije Petrović Njegoš, čije je vladarsko pravo potvrđeno *Zakonikom*, ne može učvrstiti ukoliko ne ispuni Njegoševu želju da počiva tamo gdje je sam odredio. Tijelo je prenijeto u pratnji vladarskog para, senatora i serdara, sveštenika i naroda, čime je učvršćen kult Njegoša, kao

---

¹¹ J. Bojović, *Zakonik knjaza Danila*, faksimil rukopisa, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1982; B. Pavićević, *Danilo I Petrović Njegoš. Knjaz crnogorski i brdski 1851-1860*, Izabrana djela, tom III, CID, Podgorica, 2007, 232-239.

i Lovćena, u koji su Crnogorci upravljali poglede kao „Grci ka Olimpu“.¹²

Njegoševo podizanje kapele na vrhu Lovćena bio je simbolički čin. Lovćen je odavno doživljavan kao sakralni domen. U narodnoj poeziji stecište je vila. Proslavljali su ga kotorski literati u doba Venecijanske republike. Pjesnik Ljudevit Paskvalić ga u svojim epistolama naziva *piramidom*. Timotej Cizila u *Bove d'oro* piše da se na njemu „u određeno doba godine sakuplja veliki broj vještica i drugih zloćudnih žena sa sve četiri strane svijeta“, ali i da se na njemu nalazi „najfiniji gorski kristal“ od kojeg je izrađen relikvijar za relikvije svetog Tripuna.¹³ Kapela koju Njegoš podiže u slavu svom prethodniku postaje vizuelni simbol slobodne Crne Gore. Podižući je na mjestu koje se vidjelo s mora i s kopna, znao je da će skrenuti pažnju velikih sila na pitanje crnogorske državnosti, a podanicima darovati simbol pravoslavlja koji se „stapao sa državnim identitetom“.¹⁴

Veliku ceremoniju koja je pratila Njegoševu drugu sahranu zabilježile su srpske i austrijske novine. One tvrde da su joj prisustvovali svi velikodostojnici Crne Gore, veliki broj sveštenika, preko 2000 ljudi. Uspon na Lovćen trajao je više od tri sata, a nakon polaganja tijela u grob zapucalo je 1000 pušaka, po dva puta. Potom su se svi spustili na Ivanova Korita.¹⁵

¹² B. Pavićević, *Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796-1878*, 310.

¹³ T. Cizila, *Bove d'oro*, prepis iz 19. vijeka: Nadžupski arhiv Perast R XVI, 21.

¹⁴ F. Šistek, „Njegoševa grobnica na Lovćenu. Promjene i reinterpretacije spomen mjesta u kontekstu sukcesivnih političkih, ideoloških i nacionalnih projekata, 1845-2010“, *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015, 103-143.

¹⁵ Izvještaji su sakupljeni u: Lj. Klančić, „Drugi Njegošev pogreb“, *Istorijski zapisi*, god. XV, knj. XIX, sv. 2, Titograd, 1962, 295-299.

O ovome događaju svjedoči i pjesma serdara Đuka Sredanovića *Prijenos tijela vladike Petra II s Cetinja na Lovćen* iz 1855.¹⁶ Sredanović kazuje da je Njegoš umro „kad ratuje zima s planinama“, pa je snijeg omeo Crnogorce da ispune njegov zahtjev, te su ga sahranili „u bijelu crkvu na Cetinju, u grobnicu Petra svetitelja“, gdje je počivao tri godine. Nakon toga, knjaz Danilo je načinio „novi ćivot“ koji je „kadifom

---

¹⁶ Serdar Đuko Sredanović, kojeg su opismenili monasi Cetinjskog manastira, bio je perjanik Petra I, tjelohranitelj Petra II i upravnik njegovog dvora (i jedan od glavnih junaka putopisa Ljubomira Nenadovića, *Pisma iz Italije*). Nastavio je da služi knjazu Danilu i Nikoli I. Za odanost je od knjaza Nikole dobio titulu „serdara od Dobrskoga Sela s pravom na nasljedstvo“. Kao narodni epski pjesnik, saradivao je sa Vukom Stefanovićem Karadžićem. O tome svjedoči Karadžićeva prepiska, kao i pisma Vuka Popovića iz Kotora. Tako se saznaje da je Sredanović 6. marta 1861. poslao tri pjesme u Beč (prvu od tih pjesama, o pogibiji Smail-age Čengića, Karadžić je štampao u svojoj IV knjizi narodnih pjesama). Ostale, kao i druge koje mu je Sredanović poslao (*Udarac Omer-pašin na Crnu Goru, Crnogorci na Žabljaku, Vojevanje na Kuče, Boj na Grahovcu, Udarac na carske lađe na Blatu, Udarac Ali-pašin na Liješnjane*), kao i pjesmu *Prijenos tijela vladike Petra II s Cetinja na Lovćen*, priredio je Ljubomir Stojanović, i objavio u V knjizi narodnih pjesama, koja je štampana u Beču 1865, „troškom narodnijeh priloga“. U svim pjesmama Sredanović „poput starih pjevača koji su pjevali o svojim gospodarima“ proslavlja knjaza Danila, kojem posvećuje „najljepšu patriotsku guslarsku riječ“: S. Vukmanović, „Serdar Đuko Sredanović. Njegošev tjelohranitelj i saradnik Vuka Karadžića“, *Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju* IV, Vuku Stef. Karadžiću u spomen stogodišnjice smrti, Cetinje, 1964, 61-73, 73. O pjesničkoj djelatnosti Sredanovića: N. Kilibarda, *Usmena književnost. Istorija crnogorske književnost I*, Institut za crnogorski jezik i kjiževnost, Podgorica, 2012, 217-218, 220. Sredanovićeve pjesme objavljene su u: *Srpske narodne pjesme, knjiga peta, u kojoj su pjesme junačke novijih vremena o vojevanju Crnogoraca*, 1865 (ili: *Knjiga deveta, u kojoj su pjesme junačke novijeh vremena o vojevanju Crnogoraca i Hercegovaca*, Beograd, 1902).

pokrio“ a potom „zlatnom rizom prekrio“. Sazvao je „svu gospodu i staru i mladu“, okupio Crnogorce „tri hiljade i više“, kao i „trista sveštenika“ odjevenih u „zlatne rize“. Nakon liturgije u Manastiru, sveštenici su iznijeli tijelo Petra II, nosili crkvene barjake i Jevanđelje, uz zvonjavu zvona. Tada „stade zemlje tutnjavina od pušaka i od lubarada, od pjevanja đaka i popova“. Kovčeg, koji su nosili sveštenici, bio je u sredini. Oko njih su, „u paradu“ išli, po redu, vladarski par, predstavnici vlasti, vojska i narod. Zajedno su se popeli na Lovćen. Nakon liturgije na Jezerskom vrhu, sveštenici „sveti kovčeg u raku spustiše i pogrebne molitve svršiše“. Potom su sišli „dolje na Korita i tu velju žetvu učinješe i milom Bogu zafališe.“ Knjaz Danilo tamo je „dao Bogu falu, đe ispuni stricu zavjet svome. Tako Danil zavjete ispunja, Bog će njemu srce ispuniti, pa se zdravo na Cetinje vrati.“

Sudeći prema ovom opisu, pogrebna ceremonija je bila složen ritual u kojem su se ispreplele liturgijska praksa i tradicionalni obrasci življenja. Takvi su bili rituali svuda po mediteranskom svijetu, i u Evropi, a njihova funkcija bila je da, preuzimanjem elemenata iz različitih izvora – lokalnih običaja, profanih i sakralnih elemenata – ožive pomen na neku ličnost, istorijski ili legendarni događaj.¹⁷ Tako je i prijenos tijela vladike Petra II bio kompozit religioznih i profanih radnji kojim se proklamovalo nadlično, univerzalno i vječno.

Procesija, koja se definiše kao socijalno-religijski organizovani hod od jednog svetog mjesta ka drugom, bila je takođe složena ritualna radnja. Ona je u sebi nosila drevno simboličko značenje – opisivanje granice između zaštićenog i nezaštićenog, oljuđenog i divljeg, dobra i zla, kao i ono savremeno – opisivanje kulturnih mjesta države. Polazila je od

---

¹⁷ O ritualima u Boki Kotorskoj tokom venecijanske uprave: S. Brajović, *U Bogorodičinom vrtu. Bogorodica i Boka Kotorska – barokna pobožnost zapadnog hrišćanstva*, Plato, Filozofski fakultet Beograd, Beograd, 2006, 266-294.

najsvetijeg mjesta prijestonog grada i države, Cetinjskog manastira. Kretala se prema mjestu koje je, naročito ukopom vladike Petra II, postajalo svetim. Silazila je prema trećem svetom mjestu, Ivanovim koritima, koje čuva pomen na osnivača Cetinja kao prijestonog grada, graditelja Manastira i korita, Ivana Crnojevića. Tamo su tada bili ostaci nekadašnjeg manastira i guvno.¹⁸ Tu „velju žetvu učiniše“, što znači da su svi, vjerovatno, sakupljali preostalo sijeno, ili prisustvovali bogoslužjenju. Potom su se Bogu zahvalili. Naročitu hvalu Bogu izrazio je nasljedni crnogorski knjaz. Nakon toga su se „zdravo“ vratili na Cetinje.

Osim osjećanja da ne može utvrditi kult dinastije Petrović Njegoš ukoliko ne ispuni volju svog neposrednog prethodnika, kao i poštovanja prema rodonačelniku vladarske porodice, knjaz Danilo je morao znati da se moderne evropske države konstituišu, između ostalog, na kulturi pamćenja. Ta kultura svoje izraze nalazi u mnogim ceremonijama, posebno onima koje se tiču prijenosa, ukopa, čuvanja i memorisanja vladarevog tijela.

Umijeće sjećanja, ili, kako su ga stari Latini nazvali *ars memoriae*, suštinska je i trajna odlika evropske civilizacije. Od

---

¹⁸ Na mjestu manastira, koji je više puta obnavljan i paljen, izgrađena je krajem 19. vijeka jednobrodna crkva posvećena Preobraženju Hristovom. Kako je ona izgledala svjedoči Rovinski (Павел Аполлонович Ровинский), ruski historičar, koji je u Crnu Goru stigao 1879. i u njoj ostao, sa manjim prekidima, gotovo tri decenije. On opisuje da je crkva imala dva drvena svijećnjaka, kamene grobove uz desni zid, i bila bez „crkvenih stvari i ukrasa“. U jednom uglu su bile dvije korpe, jedna sa hranom, druga sa topovskim granatama, a između njih su bile dvije boce s vinom i rakijom. U crkvi je bio i top, postavljen između dva kamena, jedna struka, a na stoliću „koljivo od kuvane pšenice“. P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom I: Geografija – istorija, Izdavački centar „Cetinje“, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića, Cetinje, Sremski Karlovci, 1994.

vremena renesanse intenzivno se obnavlja prema antičkim idealima i formama. Proces pamćenja imao je završnicu u izgradnji vizuelnog simbola, koji je postajao okosnica trajnog memorisanja. U crnogorskom narodu, kako svjedoče mnogi dokumenti, ova kultura bila je veoma snažna i kontinuirana. Zahvaljujući knjazu Danilu, ona se saobražava onovremenim evropskim kodeksima.

Knjaz Danilo I živio je u doba kada je kultura sjećanja postala prvenstveno agens homogenizacije nacije. Pomen na vladara u bilo kom mediju, naročito njegov grob, postaju stožer kolektivnog pamćenja. Znao je da će spomenik koji je planirao podići na Orlovom kršu, kao i grobna kapela na Lovčenu kojoj je on, prijenosom Njegoševog tijela, ispunio smisao, postati toposi memorije. Ovi vizuelni znaci dubokog duhovnog značenja postali su javni simboli zajedničkog sjećanja, dinastičke politike i njenog kontinuiteta, spomeni na prošlost ali i projektovana slika budućnosti. Uvijek pred očima, oni su definisali identitet i stremljenje zajednice i bili garant vrijednosti i vrlina crnogorskog naroda.

U prijenosu tijela vladike Danila i Petra II Petrovića Njegoša suštinski se ogledao stari koncept monarhije, koja se poistovećuje sa tijelom vladara. Taj koncept koji su, štiteći pravo nasljednosti i primogeniture, a oslanjajući se na ideju o dvijema prirodama Hristovim, razvijali naročito engleski filozofi i pravnici od kraja 16. vijeka, normiran je svuda u Evropi.¹⁹ Uz pomoć teorijskog sistema o „dva vladareva tijela“, besmrtno, političko tijelo vladara

---

¹⁹ O tome u: H. Bredekamp, „Thomas Hobbes’s Visual Strategies“, in: *The Cambridge Companion to the Thomas Hobbes’s Leviathan*, ed. By P. Springborg, Cambridge University Press, 2007, 29-60; S. Bertelli, *The King’s Body. Sacred Rituals of Power in Medieval and Early Modern Europe*, The Pennsylvania State University Press, 2001; T. Kuljić, „Tanatopolitika: upotreba leša, besmrtnosti i nesmrtnosti“, *Godišnjak za društvenu istoriju* 3, XVIII, Beograd, 2011, 33-48.

postalo je metafora državnog ustrojstva: kao što se morao obaviti simbolički transfer prijenosa vlasti s umrlog vladara na njegovog nasljednika, tako se, uz pomoć rituala, moralo brinuti i o njegovim zemnim ostacima. Pogrebne ceremonije bile su javni spektakli u kojima je novi vladar bio posrednik u sjedinjenju „tijela“ naroda sa tijelom preminulog monarha.

Sudeći prema Sredanovićevoj pjesmi, prijenos tijela Petra II Petrovića na Lovćen bila je pažljivo normirana javna svečanost. Ona je bila manifestacija uređenosti društva u kojoj su, po redu i „u paradi“ nastupali umrli vladar u „čivotu“, njegov nasljednik sa suprugom, predstavnici vlasti, crkve, vojske i naroda, uz pojanje, zvona, pucnje pušaka i narodnog pjevanja. Sjećanje na umrlog vladara postalo je angažovan konstrukt: apoteoza umrlom Vladici i, istovremeno, vladajućem Knjazu. Ova manifestacija definisala je državno ustrojstvo, odnos vladara i podanika, dinastije i naroda. Kao i u drugim državama Evrope, posebno Austrijskom carstvu – u kojem su takve ceremonije bile naročito pažljivo pripremane i sprovedene, te zato i postale normativ – ovi funerarni rituali u Crnoj Gori legitimisali su vladajuću dinastiju i njenog živućeg vladara.

Sahranu Petra II na Lovćenu knjaz Danilo je organizovao nakon velikih reformi vojske, sudstva, obračuna sa opozicijom i plemenskom samovoljom Pipera i Bjelopavlića. Siguran u svoju političku poziciju, Knjaz je sjedinio Njegoša i Lovćen, stvarajući jedinstven simbol suverenosti Crne Gore. Time je velikim silama stavio do znanja da želi formalno priznavanje crnogorske nezavisnosti, a „Južnim Slovenima da je svjetionik oko kojega trebaju orbitirati“.²⁰

---

²⁰ B. Batrićević, *Bog našeg nacionalizma. Recepcija, reinterpretiranje i korišćenje Njegoševog lika i djela u političkoj propagandi i diskursu vlasti u Crnoj Gori od 1851. do 2013. godine*, Nova Pobjeda, Podgorica, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2018, 75-104, 93.

Vuk Popović, u pismu od 30. oktobra 1858. opisuje kako je Knjaz planirao doći u Kotor, da bi „s knjaginjom otišao na Grahovo.“ Ovjenčanog slavom velikog trijumfa, svi su ga čekali i „sav gatački kadiluk naumio je bio doći mu na poklon i donijeti sobom, neko ovna i jalovu ovcu, a neki dobru kravu i tovar masla.“ Međutim, pošto su mu stigli „konsul francuski iz Skadra i ispod Budve zapovjednik s ruskog paroplova“, nije mogao doći („te ga jedva ustegnu da ne ide zasad nikud“). Osim što je želio „razvidjeti krvava mjesta, kuda su se vojske udarale, da se pobolje uvjeri o vladanju i junaštvu svojijeh glavarah“, glavni cilj mu je bio „u temelj novoj Spasovskoj crkvi prvi kamen metnuti“.²¹

Dan bitke na Grahovcu knjaz Danilo je odredio za „opšti narodni praznik“.²² Prema zapisu Nićifora Dučića, arhimandrita Cetinjskog manastira od 1862. do 1867, Knjaz je „uzhićen neopisano radošću“, čuvši da junaci sa Grahovca stižu na Cetinje, naredio da „topovi drmnu, a milozvučna zvona na cetinjskome manastiru i drugih crkvah zazvone“. Praćen svitom, sačekao je „svoje vitezove na polju cetinskome, te ih veselo i srdačno pozdravi, pohvaljujući njihovu hrabrost i oduševljenje, i zahvaljujući im za njihovu viernost i poštenje, koje su na Grahovcu učinili“. Potom je, sa knjaginjom Darinkom i sveštenicima, otišao u Manastir. Nakon „obreda blagodarenja Bogu“, Knjaz „pane na koljena pred ikonu Spasiteljevu i srdačnimi i veselimi suzami blagodarivaše mu na velikoj i osobitoj milosti, koju je bogato izlio na njega i njegov vitežki narod“. Ustanovio je „da se svake godine u vjekove na Spasovdan u Cetinskom manastiru pored obične službe čini i blagodarenje Bogu za slavnu pobjedu, i da se čini spomen

---

²¹ D. Radojević, *Pisma Vuku Karadžiću*, pr. D. Radojević, CID, Podgorica, 1999, 352-353.

²² O pobjedi na Grahovcu, uz dokumente koji je prate: A. V. Lainović, *Pobjeda na Grahovcu 1858. godine u spisima savremenika*, Istoriski institut Narodne republike Crne Gore, Cetinje, 1958.

(panihida) svim pravoslavnim vojnikom, koji su na Grahovcu poginuli za svoju vjeru, milu otačbinu i slobodu“. Ustanovio je i medalju za pobjedu, koju je „svojom rukom metnuo na junačke prsi svakomu Crnogorcu, koji je u boju na Grahovcu bio i tursku glavu posjekao“. Svojem „hrabromu bratu Mirku za pobjedu, koja se je pod njegovom glavnom vojničkom upravom na Grahovcu održala, darovao je osim medalje i skupocjenu sablju“ sa natpisima „Danilo I“ s jedne strane i „Grahovac 1858“ s druge, kao i titulu „Veliki vojvoda od Grahovca“.²³

Prema naređenju knjaza Danila, 1858. otpočela je izgradnja crkve posvećene Vaznesenju Hristovom (Spasovdan). Knjaz je nije stigao podići. Izgradio ju je knjaz Nikola 1864, na Spasovdan, kada se odigrala i Grahovačka bitka šest godina ranije. Temelji su joj izgrađeni na mjestu gdje je bio logor komandanta turske vojske, Husein-paše. Nićifor Dučić piše: „Ova je crkva sagrađena načinom dostojnim prizrenja; kao što je glavni boj između Turakah i Crnogoracah u utornik započet, a u četvrtak na Spasov-dan svršen: tako je i ova crkva u utorak započeta, a u četvrtak do 9. sahata izjutra svršena i osvećena, liturđija služena i spomen učinjen srbskim junakom, koji su tu poginuli. Kod građenja crkve zastupao je kneza Nikolu vojvoda Petar Vukotić, a ja sam dopuštenjem vladčinim crkvu osvetio.“²⁴ Ova skladna jednobrodna crkva, sa polukružnom apsidom, zvonikom na preslicu i slijepom rozetom, bila je zamisao knjaza Danila, kojom je želio da sanktifikuje prostor pobjede i velikog stradanja Crnogoraca. Povodom proslave stogodišnjice bitke, na crkvi je postavljena spomen ploča sa natpisom: *Pobjednicima sa Grahovca. Spomenik je vašega junaštva Crna Gora i njena sloboda. Savez boraca NOR Crne Gore 1958.* Njegoševi stihovi uklesani su i na obelisku koji je

---

²³ N. Dučić, „Boj na Grahovcu (1858. god. 13 /1./ svib.)“, *Bosiljak. List za mladež*, prvi tečaj 1865, ur. I. Filipović, Zagreb 1865, VII, 201-206.

²⁴ *Ibid.*, 206.

Mauzolej vladike Danila na Orlovom kršu, podignut povodom proslave dvjestogodišnjice dinastije Petrović Njegoš 1896.

vlada Crne Gore podigla 2008. godine u čast poginulim borcima sa Grahovca.

Od zaplijenjenog oružja – svuda u Evropi tradicionalno poštovanih *trionfa* – Knjaz je namjeravao načiniti arsenal. O tome, pozivajući se na austrijske novine, izvještava *Srbski dnevnik* (br. 56) 20. jula 1858: „Ester. Ctg pišu iz Kotora, da knjaz Danilo namerava načiniti arsenal od oružja, što ga osvoíše na Grahovu“. Kasnije je knjaz Nikola, od pušćanih cijevi zaplijenjenih na Grahovcu, kao i onih iz bitaka od 1876–1878, načinio ogradu oko Vlaške crkve, jedne od najstarijih građevina na Cetinju.

Knjaz Danilo posebnu brigu poklanjao je odbrani narodnih svetinja. Krajem decembra 1852, kada je znameniti turski vojskovođa Omer-paša Latas krenuo sa velikom vojskom na Crnu Goru (*Omer-pašina vojna*), poslao je svog brata, vojvodu Mirka, da odbrani Župski manastir, koji je, od kada je 1492. podignut, imao veliku ulogu u duhovnom, prosvjetnom i političkom životu nikšićkog kraja. Zajedno sa senatorom Novicom Cerovićem i drugim junacima, zatvorenim u crkvi Svetog Luke, vojvoda Mirko je branio manastir, koji su Turci gađali topovima. Potom su se morali povući prema Ostrogu. Tamo je grupa odabranih branilaca donijela odluku da brane Manastir dok svi ne izginu. Zatvorili su se u Gornjem manastiru i u njemu proveli „devet krvavih ostroških dana“, sve do 21. januara kada im je stigla pomoć koju je predvodio Njegošev brat Pero Tomov. Odnijeli su mošti svetog Vasilija da ih neprijatelj ne bi oskrnavio, prenijeli ih krajem januara u Cetinjski manastir, pa ih, kada je turska vojska napustila Crnu Goru, svečano vratili u Ostrog na Đurđevdan iste godine. Arhimandrit manastira Ostrog, Nikodim Raičević, tokom opsade stalno je bio u Gornjem manastiru, hrabreći zatočenike.²⁵

Knjaz Danilo starao se i o stanju i izgledu postojećih crkava. Nakon što je austrijski car Franjo Josif 1853. darivao deset hiljada fjorina za crkvene potrebe, odlučeno je da se obnove crkve koje su posebno stradale tokom Omer-pašine ofanzive – u Ostrogu, Orjoj Luci, Stubici, Martinićima, Bogetićima. Knjaz je naredio da se obnovi crkava pristupi odmah. Poslao je jeromonaha Jevsenija da izvidi kako se radovi odvijaju. Jeronamah ga je 17. oktobra izvijestio: „U Buronji obraz Hristov i obraz Bogorodičin – prestolne ikone – to ne priliče obrazima, no Harapima, pa ka krvavi Harapi i apostoli i dveri i sve što je izobrazio sve ne valja ništa. Tako kapetan učinje s

---

²⁵ I. Plamenac, *Memoari*, priredili Ž. M. Andrijašević, S. Burzanović, CID, Podgorica, 2004, 62-65.

dackalom, da ima obraze pokrasiti.“²⁶ Nije poznato kako je Knjaz reagovao na ovaj izvještaj. Ali, sudeći prema tome što mu je sveštenik tako pažljivo opisao izgled prestonih ikona na ikonostasu, kao i tome što je kapetan naredio slikaru („dackalu“) da slike mora popraviti („obraze pokrasiti“), može se zaključiti da je precizan opis i tražio, brinući ne samo o tome kako se troše darovana sredstva, već i o tome kako crkve, crkveni mobilijar i ikone izgledaju.

Kulturu sjećanja knjaza Danila nastavio je njegov nasljednik, knjaz i kralj Nikola I Petrović Njegoš. Za razliku od knjaza Danila, knjaz Nikola je bio oprezniji i taktičniji političar. Ipak, znao je da je Danilova grozničava i često nasilna napregnutost da uredi državu i izvuče je iz zaostalosti, bila zvijezda vodilja koja je osvjetljavala njegov put. Zato je, mnogo više od sjećanja na vladike Petra I i Petra II, kao i njihove prethodnike, njegoovao kult svog strica.

U svojom obraćanju narodu nad odrom knjaza Danila i besjedi prilikom stupanja na prijesto 3/15. i 13/25. avgusta 1860. godine, iskazao je duboko poštovanje prema knjazu Danilu kao svom i narodnom „dobrotvoru i uzdanici“. Opisao ga je kao vladara „svagda gotov umrijeti“ za svoj narod, kome je ostavio „pravi sud, unutrašnji red i mir s našim susjedima.“ On je „podigao oko otačastva našega visoki bedem i stekao narodu svome dobre i velike prijatelje.“ Knjaz Nikola je obećao da će biti „dostojni nasljednik besmrtnoga gospodara crnogorskog Danila I.“²⁷ Jedanaest godina nakon ubistva knjaza Danila, spjevao je pjesmu *1. avgusta 1860.* koju završava stihovima: „Opštu svjetlost more sakri.../ Iz potaje puška puca.../ Mrak je

---

²⁶ D. Vuksan, „Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Druga godina vlade (1853)“, preštampano iz *Zapisa V*, Obod, Cetinje, 1931, 20.

²⁷ N. I Petrović Njegoš, „Mladi Gospodar nad odrom knjaza Danila“, „Knjaževa besjeda prilikom stupanja na prijesto“, *Politički spisi*, priredio D. Živković, NIO Pobjeda, Grafička djelatnost Cetinje, Titograd, Cetinje, 1989, 7-9.

svuda...Crnoj Gori/ evo za'še oba sunca.“ U poemi *Pjesnik i vila*, koja je objavljena u Državnoj štampariji na Cetinju 1893, posvećuje mu stihove: „Uto Danil knjaz nastade,/ munja suha iz oblaka –/ dika rodu, dika domu,/ čudo ljudi i junaka./ Red u vojsci stavi kruti,/ a zajamči puku pravdu/ i u srca očajnička/ uli radost, uli nadu./ Raširene zemlji međe/ sa tom sabljom urezava, / a državi oblik svjetski/ i zakone mudre dava.“²⁸

Zahvaljujući kulturi sjećanja knjaza Nikole, u crnogorskoj štampi ličnost i djelo Danila I naročito su proslavljani na dan njegove pogibije i dan pobjede na Grahovcu.²⁹ Svake godine vršena je i vjerska služba kojoj je prisustvovao knjaz Nikola. Tako, naprimjer, *Glas Crnogorca* br. 35, 4. avgusta 1907. objavljuje: „U srijedu u 10 1/2 časova prije podne održat je u ovd. Manastirskoj crkvi poslije zaupokojne liturgije parastos za pokoj duše blaženopočivših Knjaza Danila, Knjaginje Darinke i Knjaginjice Olge. Činodjejtvoval je Visokopreosvešteni Gospodin Mitropolit Mitrofan sa mjesnim sveštenstvom, a prisustvovali su: Nj. Kr. V. Knjaz Gospodar, Knjaz Našljednik i Nj. V. Knjaz Mirko, ministri, velikodostojnici, oficirski kor i činovništvo u paradi i mnogobrojno građanstvo.“

Sjećanje na svog prethodnika knjaz Nikola je ispoljavao i u manje formalnim prilikama: tako je, preko svog zastupnika, dvorskog ljekara Frilea (Gabriel Frilley), kumovao sinu prčanjskog kapetana Joza Sbutege, koji je na krštenju dobio ime Danilo „u počast uspomene knjaza Danila, prijatelja kuće Sbutega.“³⁰

²⁸ N. I Petrović Njogoš, „1. avgusta 1860“, „Pjesnik i vila“, u: *Pjesme i spjevovi*, priredio S. Vukmanović, Obod, Pobjeda, Cetinje, Titograd, 1990, 42-43, 473-592, 507.

²⁹ Ž. Andrijašević, *Crnogorska ideologija 1860-1918. Državna ideologija Crne Gore u vrijeme vladavine Nikole I Petrovića Njogoša*, Državni arhiv Crne Gore, Cetinje, 2016, 137-138.

³⁰ Prijateljstvo sa prčanjskim kapetanima knjaz Nikola je njegovao tokom svojih ljetovanja na Prčanju, gdje je boravio u Lipovčevoj kući. Krštenje djeteta,

Omaž knjazu Danilu odat je izdavanjem razglednice sa njegovim likom, početkom 20. vijeka. Iskazan je i na Balkanskoj izložbi u Lodonu 1907. godine, na kojoj je učestvovala Knjaževina Crna Gora.³¹ *Glas Crnogorca*, koji je pratio ovu izložbu, 3. novembra 1907 (br. 48), izvještava da je na ulazu u Crnogorski paviljon stajala bista knjaza Nikole, „a oko nje veliki srebrni vijenac Knjazu Danilu“ i slike „članova Knjaževskog Doma“.³²

Lovorov vijenac (*corona laurea*), od antičkog doba simbol neumrle slave pjesnika i heroja, koji u hrišćanstvu dobija i značenje vjere u vječni život što je stečen žrtvom trnovim kome je bio kum, zabilježeno je u Knjizi rođenih župne crkve na Prčanju, sv. VI, str. 39: N. Luković, *Prčanj: historijsko-estetski prikaz*, Narodni univerzitet Boke Kotorske, Kotor, 1937, 270-272.

³¹ O učešću Crne Gore na *Balkan Exhibition*: R. J. Dragičević, „Učešće Crne Gore na Balkanskoj izložbi u Londonu 1907. godine“, *Istorijski zapisi*, god. IV, knj. VII, sv. 1-3, januar-mart 1951, 50-62; M. Đurić Đorđević, „Strani fotografi u Crnoj Gori početkom XX vijeka“, *Matica*, proljeće/ljeto 2003, 231-234; T. Koprivica, „Montenegro and International Exhibitions in the second half of the 19th and in the early 20th century“, in: *130 Years of Established Diplomatic Relations Between Montenegro and Great Powers After it Gained Independence in 1878*, eds. R. Raspopović et. al., Historical Institute of Montenegro, Podgorica 2011, 245-269, 256-262.

³² Citati su iz teksta *Crna Gora na balkanskoj izložbi* Ivana Ivanića, koji je redovno izvještavao sa Londonske izložbe: „Odjeljenja Crne Gore bila su u velikoj zgradi Fucal Hall kod samog ulaska u Balkansku izložbu. Na zgradi se vile crnogorske zastave i stajao veliki natpis 'Montengrian Section'. Unutrašnjost cijele zrade bila je tapetovana ukusnim tapetom sa crnogorskim grbovima, a sva okićena srpskim trobojkama. Pri samom ulazu stajala je bista Knjaza Nikole u staklenom ormanu, a oko nje veliki srebrni vijenac Knjazu Danilu, slike članova Knjaževskog Doma i albumi sa slikama iz Crne Gore. U blizini stajale su vojničke zastave crnogorske izrešetane kuršumima u ljutim bojovima. Njih su Englezi dugo i s naročitim poštovanjem posmatrali.“

vijencom okrunjenog Hrista, trajni je znak vladarske ikonografije. Vijenac slave (ili vijenac pobjede, zlatni vijenac /*aurum coronarium*) simboliše vladarevu besmrtnost. U Crnogorskom paviljonu u Londonu on je bio simbol bremenit značenjem. Imao je, istovremeno, komemorativnu funkciju – podsjećao na oplakivanje umrlog vladara, zastupničku ulogu – zamjenjivao Danila I, i trijumfalnu – simbolisao njegovu vječnu slavu. Pošto je okruživao bistu knjaza Nikole, pored koje su bile slike njegovog nasljednika i članova porodice, srebrni vijenac bio je metafora dinastičke strukture zemlje koja je na internacionalnoj izložbi predstavljala svoju istoriju, kulturu, umjetnost i privredu. Pošto je knjaz Nikola bio veoma obrazovan, posvećen poeziji i siguran u sprovođenju dinastičke propagande, može se tvrditi da je on inicirao ovakvu zamisao, a tu su ideju razradili umjetnici angažovani oko pripreme izložbe, ili oni koji su na njoj izlagali (Pero Poček, Ilija Šobajić, Mihailo Milo Vrbica).³³

Knjaz Nikola dovršio je neka Danilova idejna i graditeljska pregrnuća. Prvu bolnicu sagrađenu u Crnoj Gori 1873, prema nacrtu dvorskog ljekara Frilea, nazvao je *Danilo Prvi*, u čast svoga strica i njegovog nastojanja da pokrene medicinski sistem u Crnoj Gori, dovođenjem francuskog ljekara Tedeskija (Louis Paul Tedeschi) 1858. godine.³⁴

---

³³ Kako se saznaje iz *Glasa Crnogorca*, u pripremama Crnogorskog paviljona bila je angažovana Engleskinja, mis Daram (Edit Mary Durham), umjetnica, putnica i književnica. Angažovan je i profesionalni fotograf Bejli (Edward Bayley), koji je snimao fotografije po Crnoj Gori za album izložen na crnogorskom štandu: M. Đurić, *Istorija fotografije Crne Gore od 1840. do 1940. godine. Uticaj fotografije na kreiranje vizuelnog identiteta Crne Gore*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 2013, 141-142.

³⁴ Od 1858-1888, u svojstvu dvorskih ljekara, na Cetinju su naizmjenično boravili Tedeski, Pankraci (Jacques Pankrazy), Bulonj (Alfred Boulogne),

Knjaz Nikola podigao je grad u Bjelopavličkoj ravnici koji je dobio ime Danilovgrad. Svome prvorođenom sinu i prijestolonasljedniku dao je ime Danilo.

Ali, nakon gubitka državnosti i dinastije i ulaska Crne Gore u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, počela je svojevrсна *damnatio memoriae* na Knjaževo građenje centralizovane i autonomne države. U prosuđivanju dramatične istorije Crne Gore praštale su se mnoge surovosti i političke egzekucije, posebno Njegošu, ali ne i knjazu Danilu. Njegovi postupci uglavnom su se procjenjivali po često izmišljenim i naknadno konstruisanim pričama,³⁵ kao izraz ogrješenja o etička načela, a rijetko kao izraz i sprovođenje državotvorne ideje.

Sudeći prema nepostojanju spomenika i drugih vizuelnih oblička, kao i naziva ulica, trgova i institucija koje sjećaju na prvog svjetovnog vladara Crne Gore nakon Đurađa Crnojevića, *damnatio memoriae* kao da traje i danas.

Frile i Febrije (Jean Baptiste Febrier). Oni su, pored ljekarskih poslova, bili i sekretari knjaza Nikole i članovi crnogorskih diplomatskih misija. Doktor Febrije bio je pri štabu knjaza Nikole za vrijeme bitke na Vučjem Dolu 1876. i oslobođenja Nikšića, pružajući pomoć ranjenicima. Doktor Bulonj je napisao knjigu *Crna Gora, zemlja i njeni stanovnici*, a Frile *Savremena Crna Gora*: D. Petrović, „Podizanje 'Danilove bolnice' i prve godine njenog rada“, *Medicinski zapisi* XII/15, 1964, 90-92; S. Nikčević, *Zapisi iz istorije zdravstva Nikšića i Crne Gore*, Društvo ljekara Crne Gore, Dom zdravlja, Nikšić, 2013, 10.

³⁵ Pojedini plemenski prvaci opirali su se plaćanju poreza i, naročito, gubitku dotadašnjeg liderskog statusa u centralizovanoj državi. Ponekad su takve otpore, naročito u vrijeme gladi, podsticali turski državnici. Ponekad su bili reakcija na Knjaževo oštro, često i brutalno, sprovođenje zakona. Sve pobune Knjaz je surovo uništio, stavljajući interes države na prvo mjesto. Međutim, i pored surovosti, dokumenti svjedoče da se nije teško ogriješio o tradicionalne etičke norme. Svi su objavljeni u: Ž. Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, Narodna knjiga, Miba Books, Podgorica, Beograd, 2016, 355-365.

Na to je pažnju skrenuo akademik Danilo Radojević, prije deset godina: „Ni u jednom crnogorskom gradu nema ulice i trga po imenu knjaza Danila.“³⁶ U Beogradu, u centru grada, od 1896. godine postoji *Ulica Kneza Danila*. Radojević objašnjava kada i kako je dobila ime.³⁷

Vizija

Vizuelnost je ključna riječ za oblast vizuelne kulture. Iako zvuči moderno, odavno postoji. Danas se vezuje, uglavnom, za škotskog historičara Tomasa Karlajla (Thomas Carlyle) i njegovu knjigu *On Heroes* iz 1841. Jedna od njegovih teza bila je da samo heroji imaju viziju, istinsku sliku historije, tačku gledanja koja je zamagljena kod običnih ljudi.³⁸ Ovu tezu nauka je odbacila, definišući viziju kao dijalektički proces, fizičku operaciju i, prije svega, socijalni čin.³⁹ Ipak, može se zaključiti da su vizije knjaza Danila – od kojih su mnoge imale preciznu vizuelnu strukturu, što i sama riječ vizija znači – proisticale iz njegovog snažnog ličnog sastava, ali bile oblikovane društvenim okvirima.

---

³⁶ D. Radojević, „Velika historijska nepravda. Naziv ulica u crnogorskim gradovima. Zapostavljeni knjaz Danilo“, *Republika*, 23. maj 2008, 10. Zahvaljujem se Milovanu Radojeviću iz Crnogorskog narodnog pozorišta što mi je skrenuo pažnju na ovaj tekst.

³⁷ U vrijeme krhkih odnosa između Crne Gore i Srbije, knjaz Nikola Petrović i knez Aleksandar Obrenović ipak su njegovali jedan nivo odnosa, pa je knjaz Nikola bio pozvan da posjeti Beograd. On je to učinio u junu 1896. godine. Te iste godine data su imena ulica po crnogorskim ličnostima i toponimima: D. Radojević, *Beograd i njegove ulice*, Turistička štampa, Beograd, 1966.

³⁸ T. Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*, ed. D. R. Sorensen, B. E. Kinsler, Yale University Press, New Haven, London, 2013, 24, 87.

³⁹ O dijalektici vizuelnosti pisano je prvi put sveobuhvatno u: *Vision and Visuality. Discussions in Contemporary Culture 2*, ed. H. Foster, Bay Press, Seattle 1988.

U djelovanju ovog hrabrog ratnika i promišljenog diplomate i zakonodavca prepoznaje se antiteza pero-mač, koja vodi porijeklo od antičke retorike i poetike što proslavljaju hrabrost i razboritost kao dvije najuzvišenije vrline.⁴⁰ Bio je hrabar, britke misli, autoritaran, naprasitog temperamenta. Ipak, svako ko čita njegova pisma složiće se sa davno izrečenom tvrdnjom: taj „prijek čovjek, neobuzdane prirode i vruće krvi“ i „pored svega toga rijetko (je) izlazio iz takta“.⁴¹

Odabravši da bude apsolutno poštovan, a ne popularan, uveo je kontrolu nad svim institucijama koje je, prema uzoru na moderne evropske države, obrazovao. Popisao je crnogorsku vojsku i dotadašnje plemenske odrede pretvorio u organizovanu državnu vojsku. Tražio je da se svi rodovi precizno vizuelno diferenciraju. Odredio je oštre kazne za one koji narušavaju mir na granicama, samovoljno uzimaju globe,⁴² i lopove. Zakonik knjaza Danila garantovao je ženi pravo da slobodno bira muža, rastavi se od njega, i bude zaštićena ako ostane udovica.⁴³ Uveo

---

⁴⁰ O troposu pero-mač: E. Robert Kurcijus, *Evropska književnost i latinski srednji vek*, preveo J. Babić, Srpska književna zadruga, Beograd, 1996, 279-304.

⁴¹ D. Vuksan, „Knjaz Danilo. Treća godina vlade (1854)“, 17.

⁴² Pošto su do Knjaza stizale žalbe, on je 27. jula 1855. izdao raspis kojim zabranjuje „svakojemu kapetanu, senatu i perjaniku da nikakv ne smije više globe uzimati.“ Ako se otkrije da je neko nezakonito uzeo porez, biće utamničen, ili će morati da plati veliku kaznu. Kapetanima poručuje: „Ne može narod davati mene jedan danak, vama drugi“. Ističe kako zna „da narod misli: sve ovo Gospodar čini, a ja o tome i ne znam ništa“. Objavljeno u: Ž. Andrijašević, *Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Politički spisi*, Matica crnogorska, Podgorica, 2013, 213-214.

⁴³ Kreatorke *Muzeja žena Crne Gore* izdvojile su članove *Zakonika* koji se tiču prava žena. Član 68. obavezuje sveštenika „na tri dana prije vjenčanja ispitati da li je ona đevojka koja mladoženju uzeti misli sa mladoženjom zadovoljna“. *Zakonik* propisuje kazne za otmicu žena, ali se to ne odnosi na „prividne“ otmice: „Ako bi đevojka dobre volje bez znanja roditelja svoje

je kazne protiv nekih starih običaja: sklapanja maloljetničkih brakova, „mrtvačkih trpezah“, grebanja lica i sječenja kose za umrlim...⁴⁴ Time je postavio kulturu dostojanstvenog ispraćaja umrlog koja se u Crnoj Gori zadržala.

Ovim postupcima, sprovedenim radi održanja mira i emancipacije stanovništva, udario je na tradicionalne obrasce ponašanja, a reformom poreskog sistema⁴⁵ na budžet

---

pošla za momkom, to im se onda ne može ništa, jer i je sama ljubav vezala“ (član 70). *Zakonik* dopušta i „rastavu“. Tako se u članu 75 navodi: „Ako bi bila mrzost i zao život među ženom i mužem i muž ne bi htio s njome živiti, to se onda mogu samo razstaviti ali ne raspustiti i onda je muž dužan ženu izdržavati, ali da se on ne može ženiti, niti ona udavati“. Član 76 propisuje da „Ako li bi ova žena s mužom razstavljena nepristojno se vladala i prkos svojemu mužu činila, onda joj muž obustavlja izdržavanje i svaku pomoć, a ona neka živi kako zna.“ Ukoliko bi muž uhvatio svoju ženu „u bludnost“ bilo mu je dopušteno da „može i jedno i drugo ubiti“ (član 72). Smrtna kazna je slijedila i ako bi „žena kojim god načinom svojemu mužu o glavi radila (član 73), ali ova kazna nije mogla biti izvršena „iz puške, jer je puška i strijeljanje za onoga koji pušku nosi i puškom se brani“. Pravo na imovinu žena je mogla imati kao udovica ili ako ostane sama „na živcu“, tj. neudata i bez braće. Kada se uda, djevojka „nema ničegova dijela, osim prćije“, ali, ako nema braće, onda nasljeđuje „imuće svoga oca“ (članovi 51 i 55). Udovica „dok se ne uda, ako nema dece“ uživa muževu imovinu, a ima i nadoknadu u slučaju da se ponovo uda (član 52). Muzej žena Crne Gore:

<http://www.muzejzena.me/kalendar> (za 1855)

⁴⁴ Ž. M. Andrijašević, *Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Politički spisi*, 45-47, 140-141, 152.

⁴⁵ Budžetske knjige iz vremena knjaza Danila nijesu sačuvane, ali se iz izvora zna da su precizno vođene. Knjaz je sproveo reformu poreskog sistema 1854. Ukinuo je dotadašnje plaćanje poreza po klasama i uveo ono na osnovu vlasništva nad pokretnom i nepokretnom imovinom. Poreza su bili oslobođeni svi stanovnici koji su imali manje da „deset brava“, kao i domaćinstva bez odraslih muškaraca. Plemenski kapetani dobili su zadatak

stanovništva. Sprovedenje reformi uvijek je i svuda nepopularno, pa je tako bilo i u Crnoj Gori sredinom 19. vijeka.

Knjaz Danilo imao je snažne ambicije koje su podrazumijevale i značajne teritorijalne pretenzije, ali je njegovo uvažavanje realnosti bilo jače od epskih fantazija „osvete Kosova“ i „obnove Dušanovog carstva“. Njegovo odbacivanje tradicionalnog teokratskog ustrojstva Crne Gore izazvalo je podozrenje kod nekih političkih prvaka u zemlji, među velikim silama, i kod susjeda. U susjednoj Srbiji, koja je tada doživljavala ukupnu ekspanziju, takav čin se kosio sa programom nacionalne politike (*Načertanije*), koji je 1844. postavio tadašnji ministar unutrašnjih dela, Ilija Garašanin, a koji je Crnu Goru vidio samo kao neiscrpn rasadnik ratnika, u sastavu Kneževine Srbije. Tokom vladavine, naročito nakon bitke na Grahovcu, knjaz Danilo postao je velika nada Srbima i drugim Južnim Slovenima, koji su težili nacionalnom oslobođenju.⁴⁶ Međutim, knjaz Danilo svoju zemlju nije vidio kao „čošak od razvalina Dušanove carevine“, kako je pisao Njegoš, već kao samostalnu državu, „te je umjesto 'srpskog' odlučio da rješava 'crnogorsko' pitanje.“⁴⁷

Knjaz Danilo nije imao samo osjećaj za političku realnost, već državničku sposobnost analize političke nestabilnosti i strijemljenja svog vremena. Osim posjedovanja političke vizije, imao je s njom rijetko sjedinjenu hrabrost donošenja strateških odluka. Okrenuo se od Rusije, tradicionalne pokroviteljice Crne Gore i uputio prema zapadnoevropskim državama, Francuskoj i

---

da naprave protokole poreskih obveznika, kao i da popišu svu pokretnu i nepokretnu imovinu: Ž. Andrijašević, „Političko djelovanje i vladarska ličnost knjaza Danila Petrovića Njegoša“, u: *Knjaz Danilo Petrović Njegoš. Politički spisi*, 7-98, 41.

⁴⁶ O tome: B. Pavićević, *Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796-1878*, 286-287.

⁴⁷ Ž. M. Andrijašević, „Sedam Petrovića“, 259.

Engleskoj. Takve njegove misije doživljavale su se, naročito u kasnijoj intepretaciji i istoriji, kao jeretičke. S druge strane, upravo takva njegova smionost načinila ga je simbolom autonomnosti crnogorske države i nacije.

Tokom 1854. godine podigao je u Župi tvrđavu sa dvije okrugle kule, sa voltovima (svodovima) na spratu, zbog kojih je dobila ime Voltica.⁴⁸ Izgradnja ove tvrđave, koja je imala posadu i topove, na strateškom mjestu prema tada turskom Nikšiću, izraz je dalekosežnog političkog promišljanja Danila I. Tvrđava je bila vizuelni i simbolički znak koji je doprinio prisajedinjenju Župe nikšićke Crnoj Gori tokom razgraničenja sa Turskom 1859. godine.

Jedna od *jeretički* smionih zamisli knjaza Danila bila je da Crna Gora može i mora živjeti od proizvoda svoga rada. Ruski konzul u Dubrovniku tvrdio je da se Knjaz nadao kako će moći da „poslije četvorovjekovne neprekidne borbe za vjeru i slobodu, stavi u korice crnogorski mač i obrati ratničku crnogorsku mladež na korisna zanimanja mirnih građanija, zemljoradnju, trgovinu i industriju.“⁴⁹ Razvojem ekonomije, nadao se, Crna Gora bi se oslobodila zavisnosti od savezničkih država i ugroženosti od Turskog carstva.

Već 1852. podigao je most i kuću pored njega na Rijeci Crnojevića. Most na dva luka, po kojem je cjelina nazvana Mostina, bio je veoma značajan u doba kada je trgovački promet preko Rijeke Crnojevića bio najvažnija ekonomska žilakucavica Crne Gore.⁵⁰

Knjaz je organizovao carinski sistem i uveo „daciju“ za robu

---

⁴⁸ O ovoj tvrđavi: *Potencijali kulturne baštine Crne Gore. Ekonomska valorizacija, Ministarstvo kulture Crne Gore*, Podgorica, 2017, 18.

⁴⁹ Ž. M. Andrijašević, „Sedam Petrovića“, 259.

⁵⁰ P. Malbaša, *Most knjaza Danila na Rijeci Crnojevića*. Stanje na dan 24. maj 2004. Komisija za utvđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore: www.academia.edu/19718973/

koja je prolazila preko carinarnica u Kotoru, Budvi, Risnu i Herceg Novom. Dao je inicijativu da se otvore trgovišta na Njegušima, Rijeci Crnojevića, Viru Crmničkom i Prentinoj Glavici. Razmišljao je o unaprijeđenju vinogradarstva, posebno u Crmničkoj i Riječkoj nahiji, namjeravao da iz Italije pozove tri „vješta zemljodjelca“, tražio da se oduzme zemlja onima koji zapuštaju obradive površine...⁵¹

Znao je da nedostatak puteva spriječava ekonomski napredak zemlje. Zato je, kao i Njegoš prije njega, razmišljao da prijestoni grad prenese u plodnu ravnicu rijeke Zete. Francuskom konzulu Ekaru je već početkom 1856. kazao da želi podići dvorac na Orjoj Luci i izgraditi grad. Plan grada izradio je knjažev sekretar Vaclik (Jan Vaclík).⁵² Osnovao je školu na Orjoj luci i nagrađivao kupovinu zemljišta u okolini. Ruskog konzula Konstantina Petkovića (Константин Димитриевич Петкович) je 27. novembra 1859. obavijestio kako ima namjeru „osnovati jedan grad u Bjelopavličima, koji bi bio prestolno mjesto praviteljstva crnogorskog.“ Pošto Crna Gora nije mogla započeti izgradnju novog gradskog naselja, tražio je od Petkovića „jednog inženjera koji bi višerečenom građevinom upravljao.“ Molio je i da mu se ustupi i topograf Bikov, na nekoliko godina, „radi postrojenja putova“. Sačuvan je Petkovićev izvještaj od 19. aprila 1860. da je ruska vlada odobrila da Bikov dođe u Crnu Goru radi topografskih snimanja.⁵³

Zamisao novog grada u plodnoj ravnici nije imao vremena ostvariti. Ostvario ju je knjaz Nikola, postepeno, već od 1863.

⁵¹ B. Pavićević, *Danilo I Petrović Njegoš. Knjaz crnogorski i brdski 1851-1860*, 460-461.

⁵² P. Šoć, „Plan za podizanje Danilovgrada“, *Istoriski zapisi*, god. VIII, knj. XI, sv. 1-2, 1955, 396.

⁵³ D. Vuksan, „Knjaz Danilo. Osma godina vlade (1859)“, 17-18; B. Pavićević, *Danilo I Petrović Njegoš. Knjaz crnogorski i brdski 1851-1860*, 459.

---

godine.⁵⁴ Srpska vlada, kojoj se obratio 1869. molbom da u Crnu Goru uputi inženjera, šalje arhitektu i inženjera Dragišu Milutinovića. Milutinović je svoj precizni urbanistički plan sa pažljivo postavljenim ulicama, javnim i privatnim zgradama (kao i projekat uređenja korita Zete i glavnih saobraćajnica koje vode do grada), završio 1869. godine. Most preko Zete, koji je povezo Staru Crnu Goru i Brda, počeo je da se gradi 1868, a pušten je u saobraćaj 1870, ponijevši ime velikog vojvode Mirka Petrovića.⁵⁵ Grad je zidan sa velikim optimizmom, posebno jer se vjerovalo da se gradi glavni privredni centar Crne Gore. Čudu rađanja potpuno novog grada – koji, zahvaljujući promišljenom Milutinovićem projektu, izgleda kao da je oduvijek tu postojao – knjaz Danilo bi se, može se pretpostaviti, veoma radovalo.

---

⁵⁴ Želeći da ostvari bolji privredni kontakt između Stare Crne Gore i Brda, knjaz Nikola je, zajedno sa Senatom, naložio izmiještanje pazara sa Prentine na Čeranića Glavicu 1863. godine. Iako je novi Pazar bio pod otvorenim nebom, kod Gaza Zete, sa malim, pokretnim nadstrešnicama za čuvanje robe, suštinski je označio nastanak novog grada. O tome: P. Jovanović, „Osnivanje Danilovgrada“, *Ovdje*. Umjetnost. Kultura. Nauka. Društvena pitanja, Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore, godina II, Titograd, februar 1970.

⁵⁵ Od javnih zgrada Milutinović je osmislio postojanje *Novog dvora Njegove Svetosti, Senata, Tavnice, Škole, Crkve*, kule za odbranu mosta... Prema njegovom predviđanju, grad je moglo da naseli 15 hiljada stanovnika. Hroničar iz Bjelopavlića, Maksim Šobajić, zapisuje da je 1893. godine most dovršen kamenom oplatom, te da je „ova veličanstvena građevina u pohvalu knjaza Nikole I i plemena Bjelopavlića, koje je neprestalno rabotalo na nju besplatno.“ P. Jovanović, „Osnivanje Danilovgrada“, 4.